

Medisin og kunst

«Ynk ikke min vanførhet» – sykdommens plass i Elling Solheims diktning

Elling M. Solheim (1905–71) var skogsarbeideren som ble dikter, som hadde «skogsus i sjela, kvæ på nevene og dikt i hjertet». Han fikk diagnosen multipel sklerose i 1935, samme år som han slo igjennom som lyriker. Til tross for at han var fullstendig pleietrengende i mer enn 20 år, fortsatte Solheim å dikte, hjulpet av sin livsledsager og sykepleier som skrev ned alt han diktet. Solheim skrev om livet slik han kjente det. Forfatterskapet favner fra tømmereskogen til sykesengen. Sykdommen preget ham som dikter, og kjennskap til sykdommen er nødvendig for å forstå flere sentrale dikt.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Trygve Holmøy

trygve.holmoy@medisin.uio.no
Nevrologisk avdeling
Ullevål universitetssykehus
0407 Oslo

– Ynk ikke min vanførhet.
I hjertets blodige mørke
er soloppgangskreftene de sterkeste.

Denne strofen er hentet fra diktet *Mosaikk* (1). Elling Martinsen Solheim (1905–71) hadde vært invalidisert av multipel sklerose (MS) og sengeliggende i over ti år da han skrev diktet, og det var lenge siden han hadde svingt øksen i tømmereskogen. Han ønsket ikke medlidenhet, men setter i det samme diktet sin skjebne i relieff med en strofe om livet før sykdommen:

Kvæ på nevene
og dikt i hjertet.
Det var rikt å leva da.

Elling Solheim kom fra små kår. Han vokste opp på småbruket Solheim på Veme i Ringebu. Før sykdommen rammet ham var han skogsarbeider og ivrig deltaker i arbeiderbevegelsen. Han var med på å starte et arbeiderungdomslag i hjembygda. Men drømmen hans var å bli dikter, og i 1925 fikk han antatt diktsamlingen *Preludium*, mot at han selv betalte 500 kroner for å bekoste trykkingen. Forlaget gikk imidlertid konkurs, Solheim tapte pengene og boken kom ikke ut. Debutboken *Jeg lever i dag* kom først i 1935, og var en opprørsk hyllest til fremskrittet og det arbeidende folk, full av fremtidstro og kamplyst (2):

Jeg eier en lykke – den er som en sang:
Jeg lever i dag!
En verden skal skapes: Hør hjulenes klang
Og hamrenes slag.
Det stiger fra tusener verksteder larm
et brøl imot himlen og brandskjæret flakker.
De krøkes av slitet de tusener nakker
men neven som løftes er trossig og varm:
Jeg lever i dag!

Sykdommen

Samtidig med at Solheim skrev opprørsk vers, merket han dovenhet i en lillefinger, deretter i venstre bein og arm. Han søkte imidlertid ikke lege før han fikk så store problemer med beina at han ikke klarte å skjøtte skogsarbeidet. Han ble innlagt ved Rikshospitalets nevrologiske avdeling, og 6.12. 1934 var han pasient på professor Georg Monrad-Krohn (1884–1964) studentklinik for multipel sklerose (3, 4). Det kom frem at han hadde hatt fluktuerende nevrologiske symptomer fra 1930, med lammelser, parestesier og «urinbesvær». Ved undersøkelsen fant Monrad-Krohn en rekke nevrologiske utfall, inkludert symptomer fra lillehjernen med intensjonstremor, klonus i beina, inverterte plantarreflekser og utslukkede abdominalreflekser. Hans konklusjon var klar: «Anamnesen med fundene peker hen på en sclerosis multiplex. W.R i blod og spinalvæske er minus. Spinalvæsken viser normale forhold.»

Monrad-Krohn hadde lite annet å støtte seg til enn sitt gode kliniske skjønn. Normale funn i spinalvæsken var på dette tidspunkt neppe uventet ved multipel sklerose. Påvisning av oligoklonale IgG-bånd i diagnostikken av sykdommen kom ikke i bruk før flere år etter krigen (5).

Solheim mottok anmeldelser av *Jeg lever i dag* mens han var pasient ved Rikshospitalet. Den politiske tendensen falt ikke i god jord i den borgerlige pressen, men Arbeiderbladets anmelder roste ham under tittelen *En ny lyriker* (6). Solheim skrev flere år senere diktet *Gulltråden* om reaksjonen på diagnosen (7):

Gjennom livsmønsteret mitt
glimta en gulltråd:
Heimen jeg skulle bygge.
Hun som skulle gi meg livsens varme.
Eventyr jeg skulle lese på sengekanten
til viltre krabater.
Alt flimra i en mandorla
av blått drømmelys

Da var en dverg ute og kasta seid på meg.
Ennå har jeg hans skrattende latter i ørene:
M u l t i p e l S k l e r o s e .
Jeg søkte skygge og øde steder.
Drømmene sluknet en for en.

Sykdommen må ha utviklet seg raskt. Han ble etter hvert fullstendig lam i armer og bein og måtte ha hjelp til nesten alt (8). I en søknad om ny innleggelse ved Rikshospitalet i 1942 skrev Dr. Kloumann på Hønefoss (4): «Siden har det gått jevnt nedover med ham og han går nå med meget vanskelighet». Søknaden ble imidlertid avslått som hensiktsløs, fordi sykdomsbildet ut fra journalen ble vurdert som typisk for multipel sklerose, og avdelingen var overbelastet. Sannsynligvis hadde sykdommen da gått over i en sekundær progressiv fase. I 1949 ble sykepleieren Gunhild Hoff (1919–2004) ansatt for å pleie den vanføre dikteren. Solheims lege spådde at oppdraget ville vare et års tid, særlig lenger kunne neppe Solheim regne med å leve. Gunhild og Elling ble uatskillelige. Kjærligheten mellom dem var inderlig, og hun pleiet ham døgnet rundt til han døde i 1971. Ettersom Elling ikke selv klarte å skrive på maskin,

Hovedbudskap

- Den norske lyrikeren Elling M. Solheim (1905–71) fikk diagnosen multipel sklerose i 1935
- Kjennskap til hvordan sykdommen preget hans liv er nødvendig for forståelsen av diktningen

skrev Gunhild ned alt han diktet gjennom de siste 20 årene. Få sykepleiere har fått så vakre vers av sin pasient som Gunhild fikk av Elling i diktet *Reisa til Nøkkerostjennet* (9):

Je veit et tjenn innpå skogen
der Høgåsen reiser seg bratt.
Å Gunhild – mi kjæreste jente –
bli med meg,
vi rømmer i natt.

Vi rømmer fra hele greia,
fra alt som er vrient og smått.
Der inne ved Nøkkerostjennet
– å Gunhild –
der er det godt.

Når turen vel er til ende,
ved Nøkkerostjennet vi står.
Å Gunhild, mi jente – kan je som
lønn
få kysse ditt hår?

Da vil du vel smile stille
og gi meg en nøkkesblom.
Å Gunhild, mi jente – si er je
den nøkken
du bryr deg litt om?

Men nå må du riste puta
og rette på foten min litt.
Å Gunhild – ja reisa til
Nøkkerostjennet
den gjør vi så titt.

Dikt hjertet

Sykdommen satte en brå stopper for skogsarbeidet. Dette kan ha vært forløsende for Solheim som dikter. Selv om han elsket skogen, hadde han lite til overs for slitet. Nå måtte han konsentrere seg om skriveingen, som ble et mulig levebrød. Han skrev avisartikler, skuespill og hadde en rekke oppdrag for arbeiderbevegelsen. Mest vesentlige er diktsamlingene *Natta og nyingen* (1938), *Gro Norge* (1941), *Landet lever* (1946), *Leik i grålysningen* (1954), *Synnali* (1958) og *Dagningen* (1960). Det går en utviklingslinje gjennom forfatterskapet, fra samfunnskritikk og heimstad-diktning til en mer inderlig søken etter svar på livets gåter (10). Selv om engasjementet i arbeiderbevegelsen ble borte, sluttet Solheim aldri å se tilværelsen fra de svakes side. Han fortsatte hele livet å skrive om livet slik han kjente det. Diktet som oftest er blitt trukket frem som en selvbiografisk skildring av sykdommen er diktet *Lagnad*, fra samlingen *Synnali* (1, 11, 12):

Han var den sprekeste karen je kjente.
Snøgg som en eld.
Der slapp du å vente.

Kom'n på dansen der ungdommen stimla,
frikar han gikk
og drakk så det svimla.

Elling Solheim hjemme i sengen med sitt lesebrett, sammen med sin sykepleier og hjertevenn Gunhild Hoff. Foto Sverre Nymoen/Buskerud Fylkesfotoarkiv

Jentene ble så underlig stille.
Det bivra og skalv.
Han fikk den han ville.

Nå ligger'n storøgd i senga og venter.
Itte på brennvin.
Itte på jenter.

I biografien *Kvae på nevene, dikt i hjertet* hevder Gylseth at Solheim var svært forskjellig fra personen i *Lagnad* (8). Han var verken begersvinger, jentefut eller «snøgg som en eld» før han ble syk, og stirret ikke melankolsk i taket etter at sykdommen invalidiserte ham. Solheim bruker snarere sin egen erfaring som vanfør til å beskrive livets og ungdommens forgiengelighet, som før eller senere rammer alle (8).

Elling Solheims skjebne grep også forfatterkollegaer. Johan Falkberget (1879–1967) tilegnet nytugivelsen av *Vers fra Rugelsjøen* til «den tapre landsoldat Elling M. Solheim» (13), og hans arvinger donerte royalties fra Falkbergets bøker til Anna Marie og Johan Falkbergets Legat til MS-rammede (L. Greli, personlig meddelelse).

Solheim kommenterte selv i et intervju på 60-årsdagen hvilken betydning uførheten hadde for hans evne til å dikte: «Det var fint å ha øksa i neven og en drøm i sinnet, og det er verst å ligge lam om våren. Da er det så fint i skogen. Men jeg har «ligget» lenge

ved resignasjonens høyskole, og har skogen inni meg (...) Det var noe som var riktig for min del at jeg ble satt til sides, og ble i stand til å se mer vesentlige ting» (14).

En rekke personer som har vært rammet av alvorlige nevrologiske sykdommer har skrevet viktige vitnesbyrd om livet med sykdommen (15, 16). Det er imidlertid sjelden at betydelige diktere skildrer sin egen sykehistorie i en «patografi». Selv om ikke sykdommen er noe gjennomgående tema i Solheims tekster, heller ikke i hans senere diktning, forteller han ofte om hvordan livet er preget av sykdommen. Kåre Holt skriver i essayet *Elling*: «At han i sin dype sjel ble foredlet i sitt kvarte århundre med lidelse, det er jeg overbevist om. Men den fysiske kraften strakk ikke til for å få skrevet ned det han hadde opplevd bak sine merkelige opplevelsesrike øyne. Nettopp han kunne ha gitt oss alle et innblikk i hva det vil si å være utestengt fra normalt liv, på en sånn måte, lenket til lagnadens tunge kjetting, i en pakt bare døden kunne bryte» (17). Det kan nok være riktig at kreftene sviktet. Likevel har han skrevet flere perler om dette temaet. Diktet *Dine hender* fra samlingen *Leik i grålysningen* forteller om avmakten:

Dine hender er så sterke,
brune varme.
Vakkert prydd av slitets merke.
Mine er så arme.

Faste griper de om vyrket,
former, skaper.
Seirer ved sin glade styrke.
Mine hender taper.

Varme favner de om kvinnen,
drikker – tømmer.
Stryker mandig ømt om kinnen.
Mine hender drømmer.

Dine hender rekker gaver,
gyldne skåler.
Mine skyggebleke kaver.
Fanger morgenstråler.

Det er langt fra diktet *Jeg lever i dag* til *Dine hender*. Elling Solheim gikk hele den lange veien, han fullførte studiet ved resig-nasjonens høyskole der multippel sklerose var hans lærer. Lærte sykdommen ham å se mer vesentlige ting, enn si å fortelle oss andre om dem? Spørsmålet er selvfølgelig umulig å besvare. Han hadde et rikt talent, og kunne sikkert blitt en betydelig dikter, selv om ikke sykdommen hadde rammet ham. Men da ville han ganske sikkert skrevet om *andre* ting.

Manuskriptet ble godkjent 13.12. 2005.

Forfatteren takker Else Marie Abelgård i Ringe-rike historielag med hjelp til å skaffe biografiske opplysninger, fotografier og dikt som ikke har vært publisert i bokform.

Litteratur

1. Solheim EM. Synnali. Oslo: Aschehoug, 1958.
2. Solheim EM. Jeg lever i dag. Oslo: Tiden, 1934.
3. Holmøy T. «Det er verst å ligge lam om våren»: En hyllest til Elling M. Solheims hundreårsminne. Axonet 2005; nr. 2: 22–5.
4. Dietrichs E. Kommentar fra redaktøren. Axonet 2005; nr. 2: 26.
5. Vandvik B. Immunologiske aspekter ved sykdom-mer i sentralnervesystemet. Tidsskr Nor Læge-foren 1971, 91: 1668–71.
6. Debes I. En ny lyriker. Anmeldelse av boken: Solheim EM. Vi lever i dag. Arbeiderbladet 13.11.1934.
7. Solheim EM. Gulltråden. Nationen 14.4.1961.
8. Gylseth CH. Kvæ på nevene, dikt i hjertet. Elling M. Solheim – en biografi. Hønefoss: Ringerike his-torielag/Sokndalen lokalhistoriske forening, 2004.
9. Solheim EM. Leik i grålysningen. Oslo: Asche-houg, 1935.
10. Fossgard S. Det står ei gran i Synnaåsen. Ei inn-føring i Elling M. Solheims diktning. Hønefoss: Ringerikes Blad, 1965.
11. Stien R. Lesegleder gjennom pannespeilet. Tidsskr Nor Lægeforen 2000 120: 3759–61.
12. Stien R, Dietrichs E. Kunst, historie og hjernens kreativitet. I: Dietrichs E, Stien R, red. Hjernens og kunsten. Oslo: Den nevroitterære klubb, 2001: 9–26.
13. Falkberget J. Vers fra Rugelsjøen og andre dikt. Oslo: Aschehoug, 1964.
14. Hansson P. Kvæ på nevene og dikt i hjertet. Dag-bladet 16.1.1961.
15. Lindquist UC. Ro uten årer. Oslo: Gyldendal, 2004.
16. Fant M. Klockan saknar visare. Stockholm: Natur och Kultur, 1994.
17. Holt K. Det finnes en kvinne i Nevada for hvem jeg en gang har løyet. Oslo: Gyldendal, 1995.